

Lehet-e demokratikus a populizmus?

A populizmus fogalmának jelentősége egyre növekszik a kortárs politikaelméletben és közbeszédben, ennek jelentőséget pedig igen gyakran a populizmus és a demokrácia viszonyában tárgyalják a szakértők. Míg egyesek a demokráciát fenyegető legnagyobb veszélyt látják a populista politika előretörésében – a populizmust a demokrácia ön maga ellen fordulásaként, a demokrácia sötét oldalaként értelmezik –, addig mások ellenkezőleg, a populizmus színrelépésében egy olyan politikai lehetőséget vélnek fölfedezni, amelynek megragadása szükséges feltétele a demokrácia megújításának és a demokratikus politikai ígérek teljesítésének. A populizmus és a demokrácia közötti kapcsolat illetően tárgyalását a két fogalmi közelség is indokoltá teheti. Mindkét kifejezésben felfedezhetünk egy magyarul leggyakrabban a „nép” kifejezéssel fordított terminust – „*populus*” és „*démosz*” –, mindkettőt megérthetjük egyfajta „népi politikaként”. De csakugyan indokolt-e két fogalom egyetlen tárgyalása? Vajon csakugyan van-e szoros kapcsolat populizmus és demokrácia között, és ha igen, akkor vajon a populizmus a demokrácia halálos ellensége, vagy megmentője?

A következőkben amellet fogok érvelni, hogy populizmus és demokrácia csakugyan szemben állnak egymással, azonban nem elsősorban azért, amiért a populizmus főáramú politikaielméleti kritikussai gondolják. E kritikusok általában a populista politika *antipluralista* tendenciáira hívják fel a figyelmet. Ugyanakkor úgy vélem, hogy e kritika célt téveszt, amennyiben a populizmus és a – joggal illegitimnek tekinthető – antipluralizmus nem szükségképpen járnak együtt. A populizmus antidemokratikus voltának gyökere nem antipluralizmusában keresendő, hanem abban, hogy a demokrácia alapeszméjéhez képest gyökeresen eltérő normatív alapelvekkkel dolgozik és a demokratikus politikáétól radikálisan eltérő politikai célokért küzd. Míg a populista politika célja a koherensként elgondolt népi érdekek előmozdítása, addig a demokrácia legplauzibilisebb felfogása szerint a demokratikus politika célja a nép,

A szerző filozófus, a CEU doktorandusza, az ELTE BTK óraadó oktatója. E-mail: kapelner.zsolt@gmail.com.

a démosz tagjainak képessé tétele arra, hogy társszerzői legyenek annak a politikai világnak, amelyen osztoznak. A népi politika e két fogalma – amelyekre a populizmus és a demokrácia épülnek – egymástól radikálisan eltérnek és egymással nem összeegyeztethetők.

Mi a populizmus?

A populizmus sokak szemében egy szükségképpen negatív konnotációkkal bíró kifejezés. Olyan politikai szereplőkre és mozgalmakra szokás e címként alkalmazni, akik alapvetően szemben állnak a jelenkori politika olyan alapértékeivel, mint a szabadság, egyenlőség és a demokrácia. A „populista” a politikai közbeszédben – de gyakran még az elméletírásban is – olyan demagógokra és uszítókra alkalmazott jelző, akik a széles körű, „népi” indulatok szításával és kihasználásával, a racionális deliberáció megkerülésével, és a világ „barátokra és ellenségekre”, „miránk és őrájuk” való felosztásával igyekeznek megnyerni maguknak a néptömegeket, akiket – a nép egyedüli autentikus képviselőinek kikiáltva magukat – azután mintegy fegyverként használhatnak politikai ellenfeleikkel szemben.

Kár lenne tagadni, hogy ilyen típusú politikai taktikák – demagógia és propaganda, uszítás és félelemkeltés – léteznek, és sajnos igen széles körben használatosak. Ezeket alkalmasint jó okunk van elítélni és az őket alkalmazó politikai szereplőkkel szemben ellenérzéseinket megfogalmazni. Ugyanakkor kétségesnek tűnik, hogy a „populizmus” kifejezés lenne a legalkalmasabb ezen elítélendő politikai taktikák leírására. Ám ha kitarunk emellett és populizmuson semmi egyebet nem értünk, mint demagógián alapuló politikai taktikát, úgy a populizmus kritikusaival jóformán senkinek nincs vitája. A populizmussal foglalkozó legtöbb kortárs szerző azonban egyetért azzal, hogy e fogalom jóval tartalmasabb és összetettebb, mint ahogy azt annak széles körű – és némiképp pontatlan – használata sugallja.

Mi tehát pontosan a populizmus? A kortárs politikai elmélet már azon a ponton nehézségekbe ütközik, hogy megállapítsa, melyik az a politikai nemfogalom vagy *genus*, amelyhez a populizmus mint *species* tartozik. Vajon a populizmus egy sajátos politikai ideológia, esetleg különféle politikai taktikák összessége, a politikához való sajátos hozzáállás? Ezen kérdések megválaszolása meghaladná a jelen tanulmány kereteit. Ahelyett tehát, hogy a populizmus fogalmának egy klasszikus definícióját igyekezném megadni, inkább a populista politika egy olyan

leírását prezentálom, amely remélhetőleg pontos képet ad e fogalom tartalmáról, jóllehet anélkül, hogy tudományos meghatározásként értelmezhető lenne.

A legtöbb jelenkori szerző egyetért abban, hogy a populista politika középpontjában egy, az általában vett politikáról szóló olyan elképzelés foglal helyet, amely a politika terét egy központi *antagonizmus* mentén osztja fel. Ezen antagonizmus egyik oldalán a *nép* áll, amelynek érdekei élesen szemben állnak egy vagy több másik csoport – ezek között általában kiemelkedő szerepet játszik az úgynevezett *elit* – érdekeivel. A populista mármost a politikai létezés egész terét – vagy legalábbis annak releváns részét – ezen ellentétpár fogalmi keretében értelmezi. Ezen elképzelés szerint bizonyos események annyiban *politikai* események, amennyiben felfoghatók úgy, mint mozzanatok az egymással szembenálló nép és elit (vagy egyéb ellenséges csoportok) küzdelmében, egy személy annyiban *politikai* szereplő, amennyiben magát ezen antagonisztikus viszony mentén pozicionálja és így tovább. Ezen felül a populista politika a magáévá tesz egy normatív doktrínát is, amely szerint ezen antagonisztikus küzdelem során a helyénvaló cselekvés a nép pártját fogni, a jó oldal a nép oldala. Ez a leírás összeegyeztethetőnek tűnik a legtöbb magát populistaként leíró, vagy az elméleti szakirodalomban populistaként leírt politikai szereplő és mozgalom önképével és működésmódjával, a XIX. század végén az USA-ban működő *Néppárttól* (vagy *Populista Párttól*) a XXI. század olyan önmagukat populistaként vagy népiként leíró mozgalmakig, mint a spanyol *Podemosz* vagy az amerikai *Occupy*, illetve a jobboldalon Silvio Berlusconi Orbán Viktorig vagy Donald Trumpig – nem beszélve a kétséges helyzetet elfoglaló olasz *Öt csillag* mozgalomig.

Ez a leírás szintén nem kötelezi el magát a populizmus pozitív vagy negatív megítélése mellett. Összhangban áll a populizmus olyan kritikusaik definícióival mint Jan-Werner Müller, de a populizmust pozitív színben feltüntető elméleti szerzők elképzeléseivel is, mint Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, vagy Magyarországon Antal Attila.¹ Ami a legfontosabb: ez a leírás nyitva hagyja azt a kérdést, hogy pontosan mi is a nép, mi a természete ennek a csoportnak, amelynek érdekeit a populista politika igyekszik előmozdítani. Amint látni fogjuk, ez lehetőséget teremt a populizmus védelmezői számára, hogy megvédjék azt az antipluralizmus vádjától. Ez azonban önmagában még kevés a populista politika védelméhez az antidemokratizmus vádjával szemben.

1 Jan-Werner Müller: *What is Populism*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2016; Ernesto Laclau: *A populista ész*. Noran Libro, Bp., 2011; Chantal Mouffe: *For a Left Populism*. Verso, London, 2017; Antal Attila: *A populista demokrácia természete: realizmus és utópia határán*. Napvilág, Bp., 2017.

Míg a politikai közbeszéd – mint utaltam rá – a populizmust jellemzően negatív felhanggal használja, az elmúlt években számos politikaelméleti szerző állt elő olyan nézetekkel, amelyek szerint a populizmus távolról sem a szabadság, egyenlőség és demokrácia ellenlábasai, hanem ellenkezőleg, a populista politika lehetőséget rejt magában ezen értékek megvalósítására, a demokrácia elmélyítésére és a társadalmainkat sújtó megannyi politikai probléma megoldására. Ennek a progresszív vagy „baloldali” populizmusnak a lehangosabb szószólója kétségtelenül a belga filozófus, Chantal Mouffe, aki *For a Left Populism* című könyvében ennek az álláspontnak az egyik legkidolgozottabb változatát ismerteti. A továbbiakban főleg Mouffe nézeteit elemzem, ugyanakkor úgy vélem, az általam bemutatott megfontolások kiterjeszthetők a populizmus más progresszív védelmezőinek elképzeléseire is.

Milyen érvek szólnak mármost azon felfogás mellett, amely a populizmust a demokrácia letéteményeseként kezeli? Mouffe gondolatmenetének rekonstruálását annál az elképzelésnél érdemes kezdenünk, amelyet egykori szerzőtársával és a populizmus politikai elméletének egyik legszofisztikáltabb képviselőjével, a 2014-ben elhunyt Ernesto Laclauval közösen dolgozott ki *Hegemony and Socialist Strategy* című korai könyvükben. Eszerint az elképzelés szerint a XVIII. század francia és amerikai forradalmi egy alapvető jelentőségű változást hoztak magukkal, amelyet Mouffe és Laclau *demokratikus forradalomként* írnak le.² Ez egy olyan egalitárius *éthosz* megjelenését jelentette a nyugati politika színterén, amely elsődleges céljának a tradicionális hierarchiák felszámolását és egy egyenlőségalapú társadalom megteremtését tekintette.³ A XVIII. század végétől kezdve ez a demokratikus *éthosz*, fogalmi- és képzetvilág szervezte a nagy emancipációs és progresszív küzdelmeket a munkásmozgalomtól a nőmozgalomig.⁴

2 Ernesto Laclau – Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*. Verso, London, 1985, 152.

3 Érdekes megjegyezni, hogy a *Hegemony and Socialist Strategy* tárgyalásában a szerzők elsősorban a demokrácia egalitárius és nem hatalomgyakorlási jellemvonásaira fektettek figyelmet. Ez a tendencia Mouffe újabb könyvében már változik, itt a „népszuverenitás” eszméje nagyobb jelentőséget kap a demokratikus forradalom tárgyalása kapcsán. Erre a tanulmány végén még visszatérek.

4 Laclau és Mouffe a demokratikus forradalom lezajlását egy Gramsci nyomán elgondolt hegemónikus formáció létrejöttéként írják le. A hegemonia Gramsci-féle fogalmáról lásd bővebben: Kiss Viktor: *Ideológia, kritika, posztmarxizmus*. Napvilág, Bp., 2018.

Fontos azonban látnunk, hogy e demokratikus éthosz a szóban forgó egalitárius követeléseket mindig egy világosan körülhatárolt *démosz*, egy lényegileg kizárásra épülő, exkluzív *nép* fogalmaiban gondolta el. Ezt a tendenciát csakugyan világosan megfigyelhetjük a demokratikus forradalom alapító eseményei, a francia és amerikai forradalmak kapcsán, ahol az egyenlőség eszméje rendre a vagyonos – az amerikai esetben hangsúlyosan: fehér – férfiak alkotta politikai közösség keretein belül artikulálódott, majd vált kihívás tárgyává a kizártak és kívülállók részéről. Ezt a kihívást a demokratikus-egalitárius mellett egy másik, Mouffe által *liberálisnak* nevezett eszmény és az általa implikált *univerzalizmus* tette lehetővé. A demokratikus forradalom a demokratikus ideál által diktált egalitárius és a liberális eszmény által diktált univerzalisztikus tendenciák termékeny feszültségéből jön létre, amely lehetővé teszi az *egyenlők körének*, a népnek a mind szélesebb és átfogóbb kiterjesztését.⁵

Napjainkra a jobboldali és neoliberais antihegemonikus offenzíva azonban megállította a demokratikus forradalom előretörését, és egy olyan *posztdemokratikus állapot*hoz vezetett, amelyben a demokrácia intézményei és eszményei kiüresedtek, azok pusztá színházként és szemfényvesztésként szolgálják a stabilitást és a fennálló politikai intézmények legitimálását. A neoliberais hegemonia kialakulása Mouffe szerint az univerzalisztikus liberális princípiumnak az exkluzív egalitárius demokratikus princípium feletti győzelmében áll, amely a politikát a társadalom univerzális elvek – mindenekelőtt a gazdasági hatékonyság – mentén történő szakértői menedzselésére redukálja, egyúttal kiiktatja az egyenlőség és népakarat demokratikus artikulációját, gátat vetve annak, hogy a neoliberais technokrácia különféle kárvallottjai sérelmeiket a demokratikus forradalom diszkurzív keretein belül mint az egyenlők társadalmának kiterjesztésére, a nép körébe való bennfoglalásra vonatkozó követelésként artikulálják, ahogy ez a demokratikus forradalom korábbi szakaszaiban történt.⁶

Ez a tényállás egyértelműen kijelöli a progresszív, baloldali politika szerepkörét a posztdemokrácia keretein belül. Ahogy Laclau és Mouffe már a *Hegemony* lapjain világossá teszik:

A baloldal alternatívája csakis abban állhat, hogy önmagát teljes mértékben a demokratikus forradalom terén belül pozicionálja és kiterjeszti az egyenértékűségi láncokat az elnyomás elleni különféle küzdelmek között. *A baloldal feladata ennél fogva nem lehet a liberális*

5 Mouffe: *For a Left Populism*. Id. kiad., 15.

6 Uo., 15.

*demokratikus ideológia elutasítása, hanem ellenkezőleg, annak elmélyítése és kiterjesztése a radikális és plurális demokrácia irányába.*⁷

Mouffe ugyanezt a gondolatot ismétli meg három évtizeddel később:

A baloldali populizmus stratégiája egy új hegemonikus rend felállítására törekszik az alkotmányos liberális demokratikus kereteken belül, és nem célja, hogy radikálisan szakítson a pluralisztikus liberális demokráciával egy teljesen új politikai rend felállítása kedvéért. Célja, hogy megalkosson egy kollektív akaratot, egy „népet”, amely képes egy új hegemonikus formáció létrehozására, ami újraépíti a liberalizmus és demokrácia közötti artikulációt, amelyet a neoliberalizmus megtagadott, és ami a demokratikus értékeknek vezető szerepet ad.⁸

Mouffe érvét tehát a következő módon foglalhatjuk össze: a XVIII. század végén, a francia és amerikai forradalmak kitörésével egy új politikatörténeti korszak vette kezdetét, amelyben az elnyomás és egyenlőtlen-ség elleni küzdelmek, valamint az önrendelkezésre vonatkozó követelések rendre egy világosan körülhatárolt nép fogalmi keretében artikulálódtak, *demokratikus, népi politikaként*. A posztdemokrácia korszakában azonban azok a demokratikus intézmények, amelyek a társadalmi sérelmek ilyen artikulációját lehetővé kellett volna, hogy tegyék, kiüresedtek, elidegenedtek a társadalomtól és hiteltelenné váltak. A demokratikus forradalom folytatása megköveteli a demokratikus politika lehetőségfeltételeinek biztosítását, mindenekelőtt a *démosz* mint az egyenlők politikai közösségének létrehozását, amely az őt ért igazságtalanságokkal szemben kollektív módon tud fellépni. Minekutána a demokratikus intézmények ezt a feladatot immár képtelenek ellátni, ez a munka a progresszív populista mozgalomra marad, amely a nép és a demokrácia hívószavával képes megteremteni azt a demokratikus politikai közösséget, amely a XXI. században a demokratikus forradalom letéteményese lehet, és amely ténylegesen magában hordozza a liberális demokrácia elmélyítésének ígérését.

Populizmus és pluralizmus

Ezen a ponton azonban fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon helyesen gondolja-e el Mouffe a demokratikus politika lényegét. Vajon igaz-e az, hogy a demokratikus politika előfeltételezi egy világosan körülhatárolt

7 Laclau and Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*. Id. kiad. 176. (Fordítás tőlem, K. Zs., kiemelés az eredetiben.)

8 Mouffe: *For a Left Populism*. Id. kiad., 45.

démosz, egy *nép* szimbolikus konstrukcióját, és ha igen, vajon ez a *démosz* csakugyan szükségképpen olyan formát kell-e, hogy öltön, mint amelyet Mouffe hozzárendel? Ahhoz, hogy erre válaszoljunk, először is érdemes pontosabban körülhatárolni, melyek az általa elgondolt *démosz* főbb jellemzői. Véleménye szerint a demokratikus politika megköveteli egy olyan politikai közösség szimbolikus létrehozását, amely képes (1) önmagát mint egységes közösséget elgondolni, (2) egy egységes *népi érdeket és akaratot* artikulálni, illetve amely (3) antagonisztikus ellentétben áll egy, a népi érdekekkel ellentétes érdekeket képviselő másik politikai közösséggel – az oligarchiával vagy az elittel.

Az első követelményt úgy írhatjuk le, mint annak a követelményét, hogy a demokratikus nép tényleges politikai közösség legyen – nem egyének pusztá aggregátuma – többé-kevésbé világos bennfoglalási és kizárási követelményekkel. Ezt alighanem a kollektív politikai cselekvés előfeltételként gondolja el – nem lehetek képes másokkal együtt cselekedni, ha nem tudom megmondani, kik vannak velem, kik azok a mások, akikkel együtt cselekszem, és kik nem tagjai az együtt cselekvők közösségének. Ez az első követelmény szoros összefüggésben áll a harmadikkal, amennyiben Mouffe úgy véli, hogy a politikai szempontból releváns közösségek nem csupán világosan körülhatároltak kell, hogy legyenek, hanem a határokat jellemzően egy érdeellentét vagy antagonizmus jelöli ki. A politikai szempontból releváns kollektív aktorokat antagonisztikus viszonyaik definiálják.

E két feltétel közvetlen forrása Mouffe-nál Carl Schmitt. Ahogy a *The Democratic Paradox*ban megjegyzi:

Azáltal, hogy hangsúlyozza, egy demokratikus politikai közösség identitása azon a lehetőségen alapul, hogy meghúzzuk a határt a »mi« és az »ők« között, Schmitt kiemeli a tényt, miszerint a demokrácia mindig maga után vonja a kizárás és bennfoglalás viszonyait. Ez egy olyan meglátás, amelyet a demokratáknak nem ajánlatos figyelmen kívül hagyniuk csupán azért, mert nem kedvelik a szerzőt.⁹

Mouffe osztja Schmitt azon nézetét, miszerint amennyiben a demokrácia „népuralom”, úgy a demokratikus politika mindenekelőtt szükségessé teszi a nép mint világosan körülhatárolt és valamely antagonisztikus ellentét egyik oldalán álló politikai közösség elgondolását.

Ugyanakkor Mouffe nem gondolja, hogy ebből egyúttal a demokratikus pluralizmus tagadása is következne. Ellenkezőleg, Mouffe úgy véli, hogy elgondolható egy termékeny feszültség a demokratikus politika egységesítő, homogenizáló tendenciái és a vele szemben kihívást intéző pluralista igények között. Ez az elképzelés lehetőséget teremt Mouffe-nak

9 Chantal Mouffe: *The Democratic Paradox*. Verso, London, 2000, 43. (Fordítás tőlem – K. Zs.)

arra, hogy válaszoljon a populista politikával szemben felhozott egyik legerősebb ellenérvre, az *antipluralizmus* vádjára. Az antipluralizmus ellenérvére építő gondolatmenetek jellemzően arra mutatnak rá, hogy a populizmus a „tiszta nép” és a „korrupt elit” szembeállításával kiiktatja a konstruktív deliberáció, a társadalmi diskurzus és a kooperáció lehetőségét; a populizmus – állítják – antipluralista, amennyiben nem fogadja el, hogy a számtalan komplex politikai és társadalmi problémára, amelyekkel társadalmaink napjainkban szembenéznek, számos különféle, más és más értékelköteleződéseken alapuló válasz is adható, és hogy a jelenkor társadalmában politikai együtt létezésünk célja csakis egy mindenki számára elfogadható politikai rend létrehozása lehet e mély érték-, meggyőződés- és világnézeti különbségek és szembenállások háttere előtt.¹⁰

A baloldali populizmus válasza erre az érvre a *nép* természetével kapcsolatos *konstruktivista* felfogásában keresendő. A nép fogalmának alapvetően két változatát különböztethetjük meg, amelyeket *realista* és *konstruktivista* fogalmaknak fogok nevezni. A nép realista felfogása szerint a nép nem egyéb, mint egy, a politikai cselekvéstől függetlenül létező, szociológiai, etnikai, gazdasági vagy akár jogi jellemzők által egybefogott embercsoport, amely képes egységes – jóllehet, nem szükségképpen homogén – politikai aktorként fellépni. A nép e felfogás szerint már eleve adott – például mint az állampolgárok összessége, a nemzet vagy etnikum minden tagja stb. –, a populista politika célja pedig e már eleve létező csoport mobilizálása. A nép konstruktivista felfogása szerint ezzel szemben a nép mindaddig nem létezik a politikai cselekvés szempontjából értelmezhető egységként – például mint jelenleg passzív, de mobilizálandó csoport –, ameddig azt politikai cselekvés révén meg nem konstruálják.

Ez utóbbi álláspontot foglalja el a populizmus egyik legkomplexebb elméletét kidolgozó filozófus, Mouffe egykori szerzőtársa, Ernesto Laclau.¹¹ Laclau szerint a nép mint politikai szereplő pusztán azáltal jön létre, hogy az egymástól független és széttartó különféle érdekeket és követeléseket, amelyeket a társadalom más és más csoportjai fogalmaznak meg, úgynevezett *egyenértékűségi láncokba* szervezzük, e különféle igényeket *egyenértékűként* egymással összekapcsolva, mintegy egyazon társadalmi sérelem mozzanataiként reprezentáljuk. A nép mint egységes – de nem szükségképpen homogén – politikai szereplő *pusztán* e reprezentáció folytán jön létre, és *pusztán* e reprezentáció révén létezik.¹² A nép megalkotása nem

10 Cas Mudde: The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 2004 (39):4, 543–44; Müller: *What is Populism*. Id. kiad., 101.

11 Laclau: *A populista ész*. Id. kiad.

12 Laclau elmélete ennél némiképp bonyolultabb, azonban a jelen céljainkra ez a leegyszerűsített karakterizáció is elégséges.

egy, a különféle társadalmi csoportok követeléseiben már eleve jelen lévő közös *megtalálása*, hanem e közös megalkotása a politika diszkurzív-reprezentációs színterén:

Ha például egy sor társadalmi sérelemre hivatkozom, kiterjedt igazságtalanságra, és forrásaként az »oligarchiát« nevezem meg, akkor két, egymással összekapcsolt műveletet hajtok végre: egyfelől megalkotom a »népet« azáltal, hogy egy sor társadalmi követelés közös identitását hozom létre az oligarchiával szembeállítva; másfelől az ellenség nem lesz többé pusztán a körülményekhez kötött, hanem globálisabb dimenziót kap. Egy egyenértékűségi láncolatnak ezért kell egy szinguláris elem *kathexise* által kifejezésre jutnia: mert nem az összes társadalmi sérelemben ott rejlő elvont közös vonás megtalálásának fogalmi műveletéről van szó, hanem a láncolatot mint olyant megalkotó performatív műveletről.¹³

Fontos látnunk, hogy ezeknek az egyenértékűségi láncolatoknak a létrehozása nem jelenti egy *homogén* politikai közösség létrehozását. Az egyenértékűként reprezentált sérelemek, érdekek és álláspontok nem válhatnak *azonossá*, hiszen ez esetben nem beszélhetnénk egymással *egyenértékű*, ám továbbra is numerikusan különböző politikai álláspontokról. „Az egyenértékűségi láncolat így szükségképpen kettős szerepet játszik: lehetővé teszi az igények különösségének megjelenését, ám ugyanakkor maga alá rendeli ezeket mint a beíródás szükséges felületét.”¹⁴

Az egyenértékűségi láncolatokba beépített egyedi álláspontok, érdekek, sérelemek mindig egyfajta kettős életet élnek, egyrészt mint egyenértékűek, másrészt mint ezen egyenértékűségen kívül álló, azáltal teljesen meg nem ragadott egyediek. Ez egyfajta feszültséget teremt az egyenértékűségi láncok és az őket alkotó partikuláris igények, sérelemek és álláspontok között: „egy egyenértékűségi láncolat nemcsak egy antagonisztikus erővel vagy hatalommal áll szemben, hanem azzal is, aminek nincs hozzáférése a megjelenítés általános teréhez.”¹⁵ Ez lehetőséget teremt az egyenértékűségi láncok által létre hívott nép természete, a népnek az elittel szembeni küzdelmének módja és voltaképpeni céljáról szóló feszültségteli, ugyanakkor termékeny diskurzusra és politikai küzdelemre, így valósítva meg a demokrácia lényegi plurális és *agonikus* természetét.¹⁶

13 Laclau: *A populista ész.* Id. kiad., 116.

14 Uo., 144.

15 Uo., 162.

16 Az agonizmus fogalmához lásd: Chantal Mouffe: „For an Agonistic Model of Democracy”. In Noel O’Sullivan (ed.): *Political Theory in Transition*. Routledge, London and New York, 2000, 113–130.

Úgy gondolom, a pluralista populizmus ezen védelmét elégségesnek kell elfogadnunk. A populizmus ilyenén felfogása lehetőséget teremt a nép és a népet konstituáló antagonizmus természetéről szóló plurális, jóllehet – agonikus és nem konszenzusra törekvő – diskurzusra. Pusztán az a tény, hogy a populista politika a politikai teret nép és elit antagonizmus mentén strukturálja, még nem zárja ki egy plurális demokratikus diskurzus lehetőségét, hiszen a nép maga is plurális diskurzus tárgya, a populista politika pedig épp e diskurzus és a köré szerveződő politikai küzdelmek folyamatában jön létre. Mindez – amint Fabio Wolkenstein érdekesítő elemzésében megjegyzi¹⁷ – teret nyithat a liberális-demokratikus, pluralista populizmus konceptuális lehetőségének, amire Mouffe maga bevallottan törekszik. Ez Mouffe baloldali pluralizmusát a „nép mint folyamat” elképzelésével fémjelzett politikaelméleti hagyományban helyezné el,¹⁸ jóllehet közelebb áll annak agonikus, semmint deliberatív szélsőségéhez.

Ez természetesen nem jelenti, hogy a populizmus *szükségképpen* pluralista és demokratikus lenne, mindössze azt, hogy a populizmus azon minimális definíciója, amelyet az első szakaszban felvázoltunk, *összefér* a pluralizmusnak egy liberális-demokratikus szempontból elfogadható változatával. Természetesen elgondolhatók a populizmus antipluralista változatai is, és számos ma létező populista politikai program ilyen. Meglehet, a populista politika nagyobb teret nyit az illegitim antipluralizmusnak, ezért azok, akik úgy vélik, a populista politika valamilyen módon szükségszerű egy hathatós, népi érdekeket érvényesítő politikai program megvalósításához, különös figyelmet kell, hogy szenteljenek ezen antipluralista tendenciák elkerülésének. De elviekben legalábbis elgondolhatónak tartok pluralista populizmust.

A fenti gondolatmenetből nem következik az sem, hogy a populizmussal kompatibilis pluralizmusfelfogás maga ne lenne kritika tárgyává tehető. A magam részéről például úgy gondolom, hogy ez a pluralizmusfelfogás figyelmen kívül hagyja azokat a hatalmi és materiális viszonyokat, amelyek hozzáférést biztosítanak „a megjelenítés általános teréhez”, vagyis a nép jelentése és a népi politika tartalmára vonatkozó politikai diskurzushoz és küzdelemhez. Így aztán meglehet, hogy ez a

17 Fabio Wolkenstein: Populism. Liberal Democracy and the Ethics of Peoplehood. *European Journal of Political Theory*, 2016 november, 1–19.

18 Ezt a hagyományt látjuk működésben például a következő szövegekben: Jürgen Habermas: „Volkssouveränität als Verfahren.” In *Uó: Faktizität und Geltung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1994, 600–631; Nancy Fraser: Reframing Justice in a Globalising World. In *Uó: Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*. Columbia University Press, New York, 2008, 29; Jonathan White – Lea Ypi: The Politics of Peoplehood. *Political Theory*, 2017, (45):4, 439–465.

fajta populizmus biztosítja az egalitárius politika tartalmára vonatkozó plurális diskurzust, ám semmi nem garantálja, hogy maga ez a diskurzus egalitárius háttérfeltételek mellett zajlik.¹⁹ Ezekkel a kérdések azonban meghaladják a jelen dolgozat kereteit.

Populus és démosz

A populista demokrácia elképzelése nem bukik meg ugyan a pluralizmus próbáján, mégis arra a végkövetkeztetésre kell jutnunk, hogy lényegi feszültség áll fenn a populizmus politikaképe és a demokrácia politikai végcéljai között. Ebben a szakaszban emellett fogok érvelni. Mouffe úgy gondolja, hogy a progresszív, baloldali populista politika feladata a XXI. században az, hogy visszaállítsa a demokratikus politika két alappilléret: az egalitarizmust és a népszuverenitást. Ez utóbbi nézet ugyancsak Schmitt demokráciafelfogásából ered, aki szerint a demokrácia olyan kormányzati forma, amelyben az uralkodó és az uraltak személye egybeesik. A politikai uralom fogalmát azonban Schmitt egy klasszikus szuverenista fogalmi keretében gondolja el, amely szerint a politikai hatalom birtokosa szuverén, azaz a joghatósága alá tartozó személyek (és területek, intézmények stb.) fölött főhatalmat gyakorol. A népszuverenitás mindössze azt az állapotot jelöli, amelyben a főhatalom birtokosa a nép egésze mint egységes kollektív ágens.

Mouffe ennek a demokráciafelfogásnak az örököse, amennyiben osztja azt a véleményt, hogy a populista politikára – egyebek mellett – azért van szükség, hogy létrehozzuk a népet mint kollektív ágens, amely azután képes egy koherens *népi akarat* megfogalmazására és politikai cselekvésbe való átültetésére. Túl azon, hogy maga a népszuverenitás fogalma, amellyel Mouffe Schmitt nyomán dolgozik, meglehetősen súlyos fogalmi problémákat vet fel,²⁰ észre kell vennünk, hogy az így értett népszuverenitás nem egy lényegileg demokratikus elképzelés. Bár a demokráciaelméleti szerzők közül kevesen mulasztják el, hogy említést tegyenek a fogalom vulgáretimológiájáról – arról tehát, hogy a kifejezés a

19 Ezt a problémát részletesen tárgyalom itt: Kapelner Zsolt: Politikai közösség és emancipációs cselekvés. In Losoncz Márk – Adriana Zaharijević (szerk.): *Elköteleződés és kritikai gondolkodás*. Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet – Forum Könyvkiadó, Belgrád–Újvidék. (Megjelenés előtt).

20 Erről részletesen lásd Kis János: Népszuverenitás: a klasszikus tan és kritikája. *Politikatudományi Szemle*, 2006 (15):1, 5–28.

démosz és a *kratosz* kifejezésekből összeállva adja a „néphatalom” fogalmát²¹ – kevesen veszik a fáradságot, hogy feltegyék a kérdést, pontosan milyen értelemben is kell „népről” és „hatalomról” beszélnünk a demokratikus politika történetében.

Amint Josiah Ober jelentős tanulmányában megjegyzi, a kifejezés az eredeti görög kontextusban nem egy szuverenista hatalomfelfogásra utalt, amely szerint a nép mint kollektív ágens főhatalmat – azaz mások által felülírhatatlan szuverén döntéshozási tekintélyt – birtokol a politikai hatalom más potenciális birtokosai, a nép alávetettjei fölött. Ehelyett az eredeti athéni kontextusban: „a *demokratia* nem csupán »a *démosz* hatalma« abban az értelemben, hogy »a *démosz* uralma vagy hatalmi monopóliuma az állam más potenciális hatalombirtoklóinak viszonyában«. Ehelyett egy sokkal tágabb jelentéssel bír, úgy is, mint »hatalommal felruházott [*empowered*] *démosz*« – egy olyan rezsim, amelyben a *démosz* kollektív képességet nyer, hogy változást hozzon létre a nyilvános térben.”²² A nép számára demokratikus hatalommal bírni nem annyit tesz, mint a politika terét egy egységes népi akaratnak alávetni, hanem sokkal inkább a politika nyilvános terét kollektív cselekvésen keresztül alakítani.

A politika terének ez a népi hatalom alá vonása azonban nem kizárólag, de még csak nem is elsősorban kollektív akaratformálási aktusokon – szavazások, választások – keresztül manifesztálódott, hanem a törvénykezés, bíraskodás és politikai hatalomgyakorlás megannyi válfaján keresztül – például a sorshúzásos tisztviselőválasztás –, melyeket mind az *iszegória* – a gyűlésben való felszólalás egyenlő joga – és az *iszonómia* – a törvény előtti egyenlőség – eszményei formáltak, így téve lehetővé, hogy a *démosz* mint egyenlők közössége egymással együttműködve, partnerségben alakítsák a nyilvánosság terét.²³ Amint Philip Pettit republikánus politikafilozófus megjegyzi, a demokráciának az az elgondolása, amely a döntéshozó testületben egyesült, a politikai közösség fölött kollektív akaratnyilvánítása révén főhatalmat gyakorló nép képzetén alapul, valójában a kora újkorig, a szuverenitás fogalmát kodifikáló – és végletekig demokráciaellenes – két gondolkodó, Jean Bodin és Thomas Hobbes munkáigiig nyúlik vissza.²⁴ Ezek a gondolkodók a demokratikus

21 Mouffe maga is említést tesz erről futólag.

22 Josiah Ober: *Demopolis: Democracy before Liberalism in Theory and Practice*. Cambridge University Press, Cambridge, 2017, 28. Lásd még: Josiah Ober: The Original Meaning of ‘Democracy’: Capacity to Do Things, Not Majority Rule. *Constellations*, 2008 (15):1, 3–9.

23 Természetesen ez a partnerség az állampolgárok szűk, a nőket, rabszolgákat, idegeneket kizáró körére korlátozódott, mint az közismert.

24 Philip Pettit: *On the People’s Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 189.

kormányzatot az általuk támogatott abszolút kormányzat mintájára – és annak rosszul működő válfajaként – gondolták el. Az abszolút monarchia helyére azonban a népet mint egységes akarattal rendelkező kollektív ágenszt helyezték – szemben a klasszikus demokráciafelfogással, amely szerint a nép egy lényegileg plurális szubjektum, amelynek tagjai *együtt*, de *nem egyként* kormányoznak.²⁵

Igaz ugyan, hogy Mouffe úgy véli, az egységes népi akarat mindig vita tárgya és mindig kihívások érik a népet konstituáló egyenértékűségi lánc különböző pontjai részéről. Ám ez a népi politikára irányuló küzdelem mégis egy *hegemonikus* küzdelem, melynek elméleti végpontja – jóllehet e végpont a valóságban alkalmasint soha nem érhető el, és e küzdelem mindig csak időlegesen jut nyugvópontra – egy koherens népi akarat létrehozása és e népi akarat hegemon erővé tétele a politika terében. Ebben a tekintetben a populizmus elsődlegesen úgy tekint a népre, mint amely csupán a számos politikai aktor egyike, amely – megannyi más érdekcsoporthoz, szervezethez, párthoz és mozgalomhoz hasonlóan – mindössze saját érdekeit és akaratát igyekszik érvényesíteni a politikai hegemoniáért folyó harc arénájában.

A populista számára a kérdés az, hogy a hatalomért folytatott hegemonikus küzdelemben miként győzhet a nép és miként mérhető vereség a nép ellenségeire – a modernitásban ez a kérdés összekapcsolódik azzal, hogy miként ragadhatja magához a nép a szuverén hatalmat. Ehhez képest a demokratikus politika eredendően *antihegemonikus* és *antiszuverenista*. Nem azt a kérdést teszi fel, hogy miként válhat a kollektív ágensként elgondolt nép a szuverén politikai hatalom birtokosává, hanem azt, hogyan érhető el egy olyan állapot, amelyben a politikai közösség tagjai – mint eredendően és redukálhatatlanul plurális nép – mindnyájan a közös politikai tér teljes értékű társszerzőiként tekinthetnek magukra. Ennek előfeltétele nem valamiféle kollektív népi akarat és a nép mint kollektív ágens létrehozása, hanem ellenkezőleg, a nép tagjainak mint egyéneknek a politikai cselekvőképesség hatalmával való felruházása, képessé tétele (*empowerment*) az autonóm politikai cselekvésre és a politika terének együttes alakítására.

Azt gondolhatnánk, hogy még ha a demokrácia fogalma eredetileg csakugyan antihegemonikus és antiszuverenista konnotációkat hordozott is, a politikának a modernséggel bekövetkező struktúraváltása ezt a

25 Az „együtt, de nem egyként” kormányzás demokráciaelméleti ideálját a nemzetközi politika, különösen az Európai Unió vonatkozásában részletesen kidolgozza: Kalypso Nicolaïdis: *The Idea of European Democracy*. In Julie Dickinson – Pavlos Eleftheriadis (eds.): *Philosophical Foundations of EU Law*. Oxford University Press, Oxford, 2012, 247–274.

demokrácia- és politikafelfogást elavulttá tette: a modernségben a politika egésze hegemonikus és szuverenista, így ha létezik még a demokráciának reális megvalósítható formája, akkor az szükségképpen hegemonikus és szuverenista. Ezzel az állítással szemben észre kell vennünk, hogy a demokratikus politika antihegemonikus és antiszuverenista felfogása a modernitásban is rendre felüti a fejét mind a politikai elmélet, mind a politikai gyakorlat színterén.

Vegyük például a XVIII. századi republikánus politikai hagyományt – például James Madison munkáit –, amelyen belül számos különféle formában életben maradt az antipopulista és antiszuverenista népi politika gondolata, amely nem annyira a nép akaratformáló erejére, hanem a nép tagjainak képessé tételére, hatalomhoz juttatására és a politikai intézmények és intézményi döntések társszerzői státuszának affirmálására helyezte a hangsúlyt, elsősorban a jogalkotáson és a politikai hatalmi intézmények decentralizálásán keresztül.²⁶ A XVIII. század végétől ugyancsak hangsúlyosan jelentek meg a radikális baloldali mozgalmak demokratikus gyakorlataiban azok az elemek, amelyek a hatalom decentralizálására, az elszámoltathatóság növelésére és az egyének közötti partnerségi, társszerzői viszonyok kialakítására helyezték a hangsúlyt – így például a párizsi kommünben, a szindikalizmus és a tanácskommunizmus mozgalmaiban²⁷ –, semmint a nép mint egységes akarattal bíró és identifikációs alapként szolgáló kollektív ágens létrehozására és az egységesként elgondolt népi érdekek hegemonikus pozícióba juttatása. Napjainkban ezt az antiszuverenista és antihegemonikus demokráciaideált megtaláljuk olyan radikális demokráciaelméleti szerzők munkáiban, mint Antonio Negri és Michael Hardt,²⁸ de bizonyos mértékig republikánus és liberális szerzőknél is.²⁹ Az antiszuverenista és antihegemonikus demokratikus hagyomány tehát egy nagyon is élő elméleti és gyakorlati politikai ideált jelent.

26 Jack Rakove: Impotence, Perspicuity and the Rule of Law: James Madison's Critique of Republican Legislation. In Andreas Niederberger – Schink Philipp (eds.): *Republican Democracy: Liberty, Law, and Politics*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, 58–59; James Bohman: Republican Cosmopolitanism: Popular Sovereignty in Multilevel Systems. In Eva Erman – Sofia Näsström (eds.): *Political Equality in Transnational Democracy*. Palgrave Macmillan, New York, 2013, 17–40.

27 Vö. Brian S. Roper: *The History of Democracy: A Marxist Interpretation*. Pluto, London, 2012, 243. Darrow Schecter: *The History of the Left from Marx to the Present*. Continuum, London and New York, 2007, 106.

28 Antonio Negri – Michael Hardt: *Assembly*. Oxford University Press, Oxford, 2017.

29 Pettit: *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*; Jeremy Waldron: Democracy. In David Estlund (ed.): *The Oxford Handbook of Political Philosophy*. Oxford University Press, Oxford, 2012, 189–203.

A jelen tanulmány központi kérdése az volt, vajon lehet-e demokratikus a populizmus. Amellett érveltem, hogy a válasz „nem”. Ennek oka azonban elsősorban nem az, hogy a populizmus szükségképpen elbukik a *pluralizmus* vizsgáján, amely a demokrácia előfeltétele. Kétségtelen, hogy elgondolhatók – és napjaink politikai valóságában nagyon is könnyedén tetten érhetők – a populizmus antipluralista válfajai. Azonban a populizmus definíciója nem implikál szükségképpen egy antipluralista attitűdöt. A populizmus politikaelméleti támogatója felvázolhat egy olyan pluralizmuseszményt, amely összhangban van populista alaptételeivel, de amelyet mégis a pluralizmus egy válfajaként ismerhetünk fel. Ugyanakkor mindez nyitva hagyja a kérdést, hogy vajon mennyire elfogadható vagy plauzibilis az a pluralizmuskép, amelyet a populizmus megenged. Véleményem szerint bár a populizmus lehet pluralista, ez a típusú pluralizmus további súlyos problémákkal küzd, amelyek okot adhatnak elutasítására.

A populizmus és a demokrácia összeférhetlenségének okát azonban nem elsősorban a pluralizmus területén azonosítottam. Amellett érveltem, hogy a populizmus és a demokrácia azért összeférhetetlenek egymással, mert e két elképzelés a népi politika radikálisan eltérő fogalmával dolgozik. A populizmus számára a népi politika az egységesként – de nem szükségképpen homogénként – elgondolt népi érdekek előmozdítása egy *hegemonikus* politikai küzdelemben, melynek logikai végpontja a *szuverén* hatalom megszerzése. Ezzel szemben a demokrácia számára a népi politika a politikai közösség tagjainak képessé tételét, hatalommal való felruházását (*empowerment*) jelenti, amely által kollektív cselekvés útján tudják a politika közös terét *együtt*, de *nem egyként* alakítani. A demokrácia tehát egy *antihegemonikus* és *antiszuverenista* népi politika elképzelésére épül.³⁰ Ezzel még semmit nem mondtam arról, hogy a népi politika e két elképzelése közül melyiket fogadjuk el, melyiket részesítsük előnyben. Ennek a kérdésnek a megválaszolása nem képezte a jelen tanulmány tárgyát; ez a feladat további és mélyebb politikaelméleti és politikafilozófiai reflexiót igényelne. Ugyanakkor úgy vélem, hogy

30 Felmerülhet a kérdés, hogy vajon nem lehetséges-e a populizmus megfosztása annak hegemonikus és szuverenista elköteleződéseitől, és valamifajta minimális vagy kvalifikált populizmus összeegyeztetése a demokratikus politikával. Ennek a lehetőségét itt nem zárom ki, ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy egy ilyen értelemben vett „populizmus” csakugyan populizmus maradna-e az első szakaszban vázolt értelemben. Egy ilyen kvalifikált populizmusfogalomról bővebben lásd: Henry S. Richardson: *Democratic Autonomy*. Oxford University Press, Oxford, 2003, 56.

mind e reflexió, mind a valóságos politikai gyakorlat végső soron a népi politika demokratikus és nem populista ideáljának elfogadása felé mutatna.³¹ Mouffé és Laclau nem téved, amikor azt mondják, napjainkban a progresszív – baloldali – politika feladata a demokrácia elmélyítése, be nem váltott ígéretei megvalósítása. E cél eléréséhez azonban a populista politika semmilyen formájában nem visz közelebb.

31 Emellett röviden érveltem itt: Kapelner Zsolt: Populizmus és a nép mítosza. URL <<https://merce.hu/2018/04/20/populizmus-es-a-nep-mitosza/>> (Letöltés dátuma: 2019.03.21.)